

Amèriques convertit en milionari. Llorente, a principis del xx, es va allunyar de la política i va cedir la direcció de *Las Provincias* al seu fill.

Ferrando no amaga les contradiccions de Llorente ni de Blasco, ni que en determinats sentits la seva influència va ser negativa per a un desenvolupament més o menys reeixit de la Renaixença valenciana. Però, en el cas de Llorente, la seva obra poètica, encara que per raons «estratègiques i de conveniència personal, fou, paradoxalment, la millor contribució de la Renaixença a la causa de la dignificació lingüística i literària del valencià». La llarga influència del blasquisme i del llorentinisme, afirma Ferrando en una de les conclusions del llibre, «contribuí decisivament a afiançar el sucursalisme polític i la castellanització d'amplis sectors de la societat valenciana». I superar-los no va ser possible «fins als anys de la II República espanyola.».

El llibre que ressenyem està escrit amb un estil que combina sàviament el llenguatge estàndard i l'acadèmic, amb una claredat expositiva que no sempre es troba en els treballs d'investigació i que, en el nostre cas, traspuia les qualitats docents de l'autor. La combinació, ben travada, d'aspectes literaris, històrics i sociolingüístics dota l'obra d'una qualitat i un interès més que remarcables.

Llorente i Blasco Ibáñez: entre la política i la literatura (a propòsit sobretot de la guerra de Cuba) és una aportació important a uns anys decisius per al desplegament de les potencialitats renaixencistes i cal fer-ne una lectura atenta. Són moltes les vies d'estudi que se'n poden derivar. Una d'especial interès, que alguns estudiosos com Rafael Roca han començat a transitar, és la de la comparació de l'estat polític, social, cultural i literari de les diverses «Renaixences» dels Països Catalans i l'estudi de les mútues coneixences i influències. Segurament entendriem millor aquest segle XIX fins fa poques dècades tan bescantat.

Ramon PINYOL I TORRENTS
Institut d'Estudis Catalans

FERRANDO, Antoni (2021): *Pere Maria Orts i Bosch. Mirades al passat, memòries del present*. València: Editorial Afers / Acadèmia Valenciana de la Llengua, 250 p.

El present és un llibre a dues mans. Almenys així ens ho fa pensar el seu títol, que inclou un altre nom a banda del que ja consta com a autor. Efectivament, no es pot afirmar que siga una obra d'autoria única; ara bé, si volem ser més exactes, hem de dir que és un llibre d'un autor que actua també com a curador. Aquest paper doble el fa Antoni Ferrando Francés, i l'altre autor —que ens arriba passat pel sedàs de Ferrando— és Pere Maria Orts i Bosch, la raó i fonament de l'obra que presentem i mà que figura darrere d'alguns capítols. Cal aclarir per als lectors no valencians i no filòlegs que Pere Maria Orts (1921-2015) fou historiador i un dels pocs intel·lectuals valencians que va ser respectat pels dos sectors —oposats— del nacionalisme valencià: l'espanyolista i el catalanista. Orts procedia de la burgesia valenciana, que havia abandonat l'ús familiar i social del català des del segle XIX —i per això aquest sector social havia nodrit sempre la base del nacionalisme espanyolista valencià—, però, alhora, el nostre home no negava la unitat de la llengua catalana ni amagava la procedència històrica dels valencians, bases ideològiques del nacionalisme catalanista valencià que sempre ha negat l'altre sector. Per aquests motius, Pere Maria Orts va ser un dels escassos noms de consens entre la dreta i l'esquerra quan es va confeccionar la primera nòmina de membres per a la futura Acadèmia Valenciana de la Llengua (AVL).

Conseqüentment amb el que acabem de dir, el llibre és un homenatge d'aquesta institució acadèmica dedicada a l'estudi i el foment del català dels valencians al seu membre il·lustre en el centenari del seu naixement (2021). I l'encàrrec de l'edició literària ha recaigut en un altre exacadèmic il·lustre —ara no per defunció sinó per insaculació—, Antoni Ferrando. El volum és una coedició de l'AVL amb una de les editorials valencianes més reconegudes per l'alt nivell intel·lectual dels textos que publica, Afers. Aquest alt nivell es complementa amb una edició curosa que inclou a les pàgines centrals sis imatges representatives d'altres tants episodis de la història del Regne de València. Són «representatives» també

d'una de les activitats més conegudes —i reconegudes— de Pere Maria Orts, la de pròcer i mecenes de la cultura valenciana. La fortuna familiar li va permetre dedicar-se en vida a la localització d'obres d'art, documents, fons patrimonials, etc., que adquiria per a recuperar-los o retornar-los al País Valencià, on se n'han beneficiat institucions com la Biblioteca Valenciana, el Museu de Belles Arts Sant Pius V o la ciutat de Benidorm, d'on procedia son pare (precisament, l'ajuntament d'aquest municipi ha estat el beneficiari de les sis obres que il·lustren el llibre).

Però no és la primera volta que l'AVL homenatja bibliogràficament Pere Maria Orts. En 2006 va publicar un aplec de treballs seus, alguns d'inèdits, sota el títol de *Per la memòria històrica dels valencians*. Com no podia ser d'altra manera, Antoni Ferrando en va ser curador de les denses 636 pàgines, on a la temàtica estrictament històrica s'afegia una secció d'interès filològic, concretament dedicada a l'onomàstica i la literatura. Amb aquest precedent i la llarguíssima entrevista que el professor Ferrando va fer a Pere Maria Orts el 2004, el volum que és objecte ara de recensió s'enriqueix notablement, no en quantitat de pàgines —menys de la meitat de l'anterior— sinó en varietat d'autories i en l'atractiu per a un públic més divers. Els autors, a banda dels referits (Ferrando i Orts), es complementen amb Miquel Navarro Sorní, capellà i exacadèmic de l'AVL, que va pronunciar l'homilia del funeral per Pere Maria Orts i ara s'afig en forma de text a l'apèndix; i ja d'una manera més protocol·lària, el de l'historiador Ramon Ferrer, president de l'AVL (2021) i redactor del pròleg del llibre. I la diversitat de lectors que pot ser atreta per aquest llibre pot procedir del contingut de l'extensa entrevista de més d'un centenar de preguntes que Antoni Ferrando li va plantejar a Pere Maria Orts, cosa que fa que aquest apartat ocupe més d'un terç del volum (p. 145-239). El valor d'aquestes pàgines creix quan Ferrando ens explica que el seu *partenaire* «prohibí de fer pública l'entrevista en vida [seua]», ja que «part de les persones del seu entorn pròxim no combregaven ni amb les seues conviccions ni amb les seues preocupacions intel·lectuals» (p. 17).

Pel que fa als quasi dos terços del llibre que precedeixen i segueixen l'entrevista, contenen, respectivament, dos treballs de Ferrando: primer un estudi molt ben documentat sobre la posició de Pere Maria Orts al voltant dels signes identitaris valencians, i, al final (a l'apèndix), un parlament que va pronunciar Ferrando al ple de l'AVL en memòria de Pere Maria Orts. En el primer treball l'autor i curador del llibre fa un recorregut per «les estratègies desnacionalitzadores» del País Valencià basant-se en les aportacions de Pere Maria Orts. Així, Ferrando reporta la troballa de dues cartes del que era virrei de València en 1576, el qual demanà a Felip II que nomenara com a prior del monestir de Sant Miquel dels Reis (precisament, seu de l'AVL) una «persona castellana» (no una persona concreta per interessos polítics, socials o familiars, sinó qualsevol que fora castellà). I en època contemporània (1881), són destacables les reaccions adverses a la llengua que es suscitaran arran d'una commemoració amb la senyera:

Quando nuestros paisanos reciben la Señera con tanto aparato [...]. Con ese *valencianismo*, que consiste en hablar en ese lemosin que nadie entiende [...] muy malo para el perfeccionamiento del lenguaje moderno [...] el idioma nacional. (p. 26-28)

I, encara, inspirat per les recerques de Pere Maria Orts, Ferrando posa en valor la descoberta de les primeres referències al terme País Valencià (1699, 1767, 1804, 1930-1931): «nuestro País Valenciano», «lo lluit que estarà el País Valencià», «la Fertilidad del País Valenciano», etc. (p. 39-42). En aquesta mateixa línia nacionalista, en el panegíric dedicat a Pere Maria Orts amb motiu del seu traspàs (a l'apèndix), Ferrando recull la cita del duc de Gandia, Alfons d'Aragó, quan coneix la resolució del Compromís de Casp: «Mort e traït és lo regne de València» (p. 247).

A la resta del llibre, Ferrando fa un pas al costat, i cedeix tot el protagonisme a qui dona títol al llibre. Així, davall el titular de «Mirades al passat», trobem quatre treballs de Pere Maria Orts. El primer és «Per una història de la noblesa del Regne de València» (p. 53-83), publicat inicialment a la *Gran Enciclopedia de la Región Valenciana* (1973-1977) en castellà, i que ara es presenta traduït i revisat. Destaquem, entre el que aporta aquest article, les cessions de senyorijs valencians a nobles castellans durant els regnats de Felip III, Felip IV i Carles II; la referència a la primera casa nobiliària castellanitzada, la dels ducs de Borja, a partir del segle XVI, fet al qual es va sumar la marxa a la cort de Madrid de

moltes famílies nobles, cosa que «va suposar la descapitalització del País Valencià en tots els sentits» (p. 83). El segon treball és «La política territorial de Jaume I» (p. 85-98), originàriament el pròleg a l'edició d'Antoni Ferrando i Vicent J. Escartí del *Llibre dels feits del rei en Jaume* (AVL, 2011). El tercer porta un títol ben explícit de la convicció nacional de l'autor: «El Compromís de Casp. El preu que hem hagut de pagar els valencians» (p. 99-118), convicció que es reitera en pàgines interiors:

Els Trastàmara que *ens pertocaren*, Ferran I, Alfons V, Joan II i Ferran II [...] *portaren* la Corona d'Aragó *cap a Castella* [...]; fou un canvi total dirigit a la *despersonalització* del poble valencià. [...] Els Trastàmara *no s'integraren mai* en la Corona d'Aragó [...]. El rei Ferran I [...] A Barcelona *disgustà* els nobles en nomenar castellans per a la casa del rei (p. 104-107).¹

Aquest mateix treball suposa, a més a més, una contribució a la història social de la llengua catalana quan reincideix en la castellanització familiar de la noblesa valenciana, concretament dels ducats reials de Gandia i València (p. 109-110), els quals havien estat el paraigua social dels grans escriptors del segle d'or valencià (p. 110); o quan dona compte de la presència del castellà a les altes esferes de les corts virregnals i dels bisbats i l'arquebisbat de València (p. 111-112, 116); o, encara, quan detecta unes castellanitzacions primigènies des de la classe dirigent ja en els segles xvi i xvii en l'onomàstica valenciana: Monserrate, Benidorme, Calpe, Villajoyosa, Villamonte [Catarroja], *La Casta* [Alaquàs]² (p. 113-115).

I el quart treball contingut en aquest apartat d'articles recuperats és «Sor Isabel de Villena (Elionor d'Aragó i Castella)», que inicialment era el pròleg de l'edició de Vicent J. Escartí del *Vita Christi* d'Isabel de Villena (p. 119-130). Pere Maria Orts destaca la visió feminista *avant la lettre* de l'escriptora valenciana en prioritzar el paper de la Mare de Déu en la vida de Crist (p. 128-129).

La cessió del protagonisme a Pere Maria Orts per part de Ferrando és parcial en el següent apartat, «Memòries del present», en part perquè és una entrevista «quasi conversa» i, en part, perquè va precedida d'un preàmbul de Ferrando. En aquestes paraules prèvies, Ferrando resumeix i comenta alguns aspectes destacats de les respostes de Pere Maria Orts; un d'aquests és la criança lingüística del nostre personatge (p. 134-135) i un altre és la dèria que Orts sentia envers Félix Azzati, un correligionari de Blasco Ibáñez que va provocar, a través de la difusió de l'anticlericalisme al País Valencià, la desaparició de bona part del patrimoni artístic i arxivístic dels valencians (p. 139-140, 197). Però, d'aquests dos aspectes, Pere Maria Orts oblidava —o desconeixia— un altre motiu de l'acció política d'Azzati que va devastar una altra part important del patrimoni cultural valencià: la llengua de les classes populars urbanes, arengades per a abandonar el català i passar-se al castellà:

...nuestras familias populares creen que sus hijos son más inteligentes cuando mejor aciertan a expresarse en lengua castellana [...] creen que hablando valenciano no van a ninguna parte (1916).³

El text de l'entrevista, a pesar de ser «una selecció de les declaracions que he considerat més interessants», segons Ferrando (p. 133), sembla força complet perquè recull des del «bon dia» inicial (p. 145) fins a l'agraïment i elogi final de l'entrevistador (p. 239). Ferrando també adverteix que ha hagut de fer alguna revisió de les respostes de Pere Maria Orts; cosa normal en la llengua oral, com ara les discontinuïtats sintàctiques, alguna explicació massa prolixa, etc., però que ha conservat certes preferències del model lingüístic de l'entrevistat,⁴ incloent-hi «alguns castellanismes molt arrelats» (p. 133-

1. Les cursives són nostres.

2. La majoria d'aquests intents no han triomfat. Els únics que han romàs són els de *Calpe* i *Villajoyosa*, que es mantenen com a denominacions oficials al costat de les originàries, respectivament, de *Calp* i *la Vila Joiosa*.

3. Alfons Cucó (1971): *El valencianisme polític (1874-1936)*. Barcelona / València: Lavínia SA, p. 320-321.

4. Pere Maria Orts manifesta que és partidari, en cas de formalitat, d'usar els demostratius reforçats: *aquest* en compte d'*este* (p. 214); en canvi, en el curs de l'entrevista usa pràcticament sempre *eixe*.

134). No sabem si es refereix als que hem arplegat al llarg del text perquè alguns no estan gens arrelats, com ara *menjar per dinar*: «A la una eixiem. Jo me n'anava a *menjar* a casa, i a les tres ja estàvem de nou allí fins a les set» (p. 150), o *ho* per *el*: «*el* van voler vendre [...] *el* vaig comprar [...] m'haguera sigut impossible comprar-*ho*» (p. 176). Però aquests castellanismes poden ser habituals en parlants que han rebut el castellà en família i després han après el català en altres àmbits. Precisament aquest va ser el cas de Pere Maria Orts, com ell mateix explica en l'entrevista, fet gens estrany en la classe social que el va veure nàixer (p. 160-161, 206-207), i avança Ferrando en la síntesi prèvia (p. 134-135). Ara bé, en una entrevista que no té com a objectiu l'anàlisi lingüística de la parla del subjecte, hauria estat més adequat corregir aquests castellanismes; amb més motiu, en algú que ostentava la categoria d'acadèmic de la llengua. Tampoc no haurien d'haver arribat al lector els castellanismes més corrents que circulen entre els valencians que han rebut el català com a llengua familiar i que fins i tot poden «escapar-se» als qui s'han beneficiat d'una formació en la llengua normativa, com ara *ganao* (p. 147), *tenedor* (p. 148), *tuberculosis* (p. 151), *els demés* (p. 152), «no em vaig donar compte» (p. 153), *lletrero* (p. 155), «i ja va veure *el fi* de la guerra» (p. 156), «açò no va *a donar-se* aci» (p. 169), «això és *lo* que no es pot acceptar» (p. 224), «les matèries *primes*» (p. 230), o «una expectativa que tot va *a ser* diferent» (p. 238). En aquest sentit, no sabem si és que el possible corrector del llibre no ha gosat tocar el text de l'entrevista o bé que ha mancat una acció correctora adequada en tot el volum; això darrer ho diem perquè només començar a llegir la introducció del llibre, ens trobem *oferir-li-los* en compte d'*oferir-li'ls*. També és cert que la resta del text és impecable: per això ens sembla més difícil de comprendre que s'escolen minúcies com aquestes, que, això sí, no enterboleixen el conjunt de l'obra.

Pel que fa als continguts de més interès de l'entrevista, podem destacar-ne alguns com ara el lloc de naixement de Pere Maria Orts, que no va ser Benidorm, com es pensava molta gent, inclòs el mateix entrevistador (p. 145-148), sinó València. La procedència per part de pare era Benidorm i els llaços familiars (i les finques agràries) a la comarca de la Marina Baixa li van permetre passar el temps de guerra més o menys bé. Aquestes són les raons de les contínues atencions que Pere Maria Orts i Bosch ha tingut sempre amb la capital actual del turisme valencià. Alhora, aquesta procedència familiar més la de la mare, Sueca, on s'afegien també propietats agrícoles, li va garantir durant els anys de joventut l'adquisició de la llengua que els progenitors no li havien transmès a València estant. Lingüísticament, també va ser d'utilitat per al nostre protagonista el següent episodi del seu cicle vital ja que durant els seus estudis a la Universitat de València va conèixer estudiants que acabarien contribuint al valencianisme cultural, com Jaume Bru i Vidal (historiador i poeta) o el ben conegut Joan Fuster, tots dos de fora de València (respectivament, de Sagunt i Sueca) i posseïdors d'un català ben viu. Cal tenir en compte, com afirma el mateix Pere Maria Orts, que «els que eren de València procedien de la burgesia d'ací i es comprèn que no volgueren parlar en valencià»; en canvi, amb estudiants com Bru o Fuster, «parlava en valencià amb ells» (p. 160-161). No és rar aquest «despertar» de la llengua i la consciència lingüística gràcies a companys de comarques en intel·lectuals valencians del cap i casal, com va ser també el cas de Rafael Lluís Ninyoles (*Estudis Romànics*, 43, 2021, p. 630).

Un altre dels temes que cal ressaltar de l'entrevista és un dels centres d'interès de la seua recerca: la senyera. El seu llibre *Història de la senyera al País Valencià* (Tres i Quatre, 1979) constitueix un dels eixos fonamentals del nacionalisme catalanista valencià. Amb aquest bagatge, en l'entrevista sosté que «el mateix dret que té València, el té Catalunya, el té Aragó i el tenen les Illes Balears» (p. 202). «Per això vaig creure un error monumental que la Senyera *Real*, que era la de tots, se la quedara en exclusiva Catalunya [...] la cosa més lògica haguera sigut que, una volta acceptat això, se l'haguera deixada com a bandera comuna i que cada una de les autonomies de l'antiga Corona d'Aragó a cixa bandera li haguera afegit el distintiu que haguera volgut» (p. 219-220).

Entre la resta de temes sobre els quals Ferrando interroga Orts, n'hi ha d'una gran varietat: no sols hi ha els de la llengua i la història dels valencians al si de la catalanofonia, els més abundants, sinó també sobre política espanyola i europea, sobre la globalització o sobre religió. Entre aquests darrers, és interessant l'afirmació que fa sobre l'intent de colp d'estat del 23 de febrer de 1981 (imaginem que amb unes fonts d'informació privilegiades), ja que diu que va ser gràcies a Juan de Borbón, l'avi de l'actual

rei d'Espanya, que va contactar amb les autoritats dels Estats Units per a tallar l'intent, en el qual haurien estat implicats el rei Joan Carles i l'exèrcit.

En definitiva, estem davant d'una obra miscel·lània que gira al voltant d'un dels intel·lectuals valencians més destacats dels segles contemporanis, Pere Maria Orts i Bosch, presentat per un dels filòlegs que més excel·leixen en el panorama de la llengua i la cultura catalanes, Antoni Ferrando. Tot un luxe que no hem de passar per alt.

Brauli MONTOYA ABAT
Universitat d'Alacant
Institut d'Estudis Catalans

GABRIEL, Christoph / GESS, Randall / MEISENBURG, Trudel (2021): *Manual of Romance Phonetics and Phonology*. Berlin: De Gruyter, 990 p.

El *Manual of Romance Phonetics and Phonology* editat per Christoph Gabriel, Randall Gess i Trudel Meisenburg fou publicat per De Gruyter l'any 2021 amb el número 27 de la sèrie de manuals de lingüística romànica coordinats per Günter Holtus i Fernando Sánchez-Miret. L'obra consta d'una introducció, d'una primera part amb setze capítols dedicats a temes centrals de fonologia de les llengües romàniques en general, i d'una segona part amb onze capítols que descriuen les característiques fonològiques de llengües romàniques específiques. La llargada de les dues parts és bastant equilibrada, a saber, 496 pàgines la primera part i 422 pàgines la segona. En aquesta ressenya m'ocuparé sobretot d'alguns temes corresponents a la primera part per tal com el contingut dels capítols de la segona pot trobar-se en altres publicacions que analitzen més exhaustivament la fonologia de les llengües en consideració.

El capítol introductor i és un repàs breu i útil de les diferents teories i models que s'han ocupat de l'estudi de la fonologia de les llengües romàniques.

Els capítols de la segona part del llibre versen sobre les característiques fonològiques del romanès (Renwick), l'italià (Krämer), el sard (Lai), el retoromànic (Roseano / Finco), el francès (Côté), l'occità (Mooney), el català (Lloret / Prieto), l'espanyol (Hualde), el judeo-espanyol (Bradley), el portuguès (Vigário), el gallec (Martínez-Gil) i les llengües criolles (Reyna / Russell). La majoria d'aquests capítols descriuen de forma més o menys minuciosa no només els processos segmentals sinó també els principals trets prosòdics de cada llengua, amb especial consideració de l'accent i l'entonació. Trobo encertada la inclusió d'un capítol dedicat al judeoespanyol, que analitza amb detall els canvis fonètics i fonològics esdevinguts en la parla dels immigrants sefardites expulsats d'Espanya a finals del s. xv en els diferents territoris on s'establiren, sobretot l'Europa de l'est, Turquia i Israel. En alguns aspectes la fonologia d'aquests parlars és anàloga a la de l'espanyol antic, mentre que en d'altres ha experimentat canvis notables promoguts sobretot pel contacte amb altres llengües. Entre les propietats fonològiques d'especial interès, convé destacar les següents: el manteniment del caràcter labiodental de /v/ intervocàlica en alguns dialectes, que s'ha estès fins i tot a mots amb -p- llatina (*saver SAPERE*); la realització oclusiva de /b/ i /d/ en posicions d'afebliment consonàntic; el manteniment del contrast de sonoritat en parelles lèxiques com *decir* [de'zir] - *alzar* [al'sar] i *mujer* [mu'ʒer] - *caja* ['kaʃa], per tant amb realització palatoalveolar en lloc de velar de la fricativa dels dos darrers mots; l'assimilació de sonoritat en el cas de les fricatives finals de mot davant de consonant o de vocal inicial del mot següent, exactament igual que en català ([doz'gatos] *dos gatos*, [do'zizos] *dos hijos*); la despalatalització de /ɲ/ en [nj] i el canvi invers /nj/ > [ɲ], segons el dialecte (*uña* ['unja], *nieto* ['neto]).

La primera part del llibre inclou capítols sobre l'estructura sil·làbica (Iosad / Wetzels; Passino / Brandão de Carvalho / Scheer), i també sobre processos de caràcter segmental referents al vocalisme i en particular al *schwa* del francès (Recasens; Andreassen / Durand / Lyche), a la palatalització de consonants dentals, alveolars, velars i labials (Petrosino / Calabrese) i a la nasalització consonàntica i vocà-